

Статті

УДК 904 (477.84) "632"

Олександр СИТНИК

МАЛАШІВЕЦЬКА ГРУПА ПАЛЕОЛІТИЧНИХ ПАМ'ЯТОК

Стаття присвячена історії дослідження палеолітичних пам'яток поблизу с. Малашівці Тернопільської області. Подається детальна характеристика геоморфологічної ситуації в районі скупчення пам'яток, аналізуються стратиграфічні нашарування та умови залягання культурних решток. Значна частина статті присвячена техніко-типологічному аналізу інвентарю, що походить із пам'яток малашівської групи.

Ключові слова: пізній палеоліт, муст'єрський комплекс, стратиграфічні нашарування.

Історична довідка. На початку 1960-х років у фонди Тернопільського краєзнавчого музею починають поступати невеликі збірки кременів з околиць с. Малашівці Зборівського району на Тернопільщині. Їх приносить малашівський житель, любитель усього стародавнього, Зіновій Дець. Ці матеріали зацікавили професійного археолога Ігоря Герету, який у 1967 р. виїжджає на місце знахідок і, таким чином, відкриває дві важливі палеолітичні пам'ятки – Малашівці I в ур. Ставки і Малашівці II в ур. Могила.¹ За визначенням О. Черниша і В. Савича інвентар стоянок був попередньо датований кінцевою фазою верхнього палеоліту – мадленським періодом (були вказані аналоги: Молодове V, Липа VI, Мізин). У 1968 р. місцезнаходження обстежив В. Савич,² а в 1981–1983 рр. – автор.³ Були зібрані нові матеріали, зроблені польові описи і зняті ситуаційні плани. Пізніше ці

¹Герета І. Новые палеолитические местонахождения на Тернопольщине // Археологические открытия 1968 г. Москва, 1969. С. 265-266; Герета І., Харитонов Є. Дослідження археологічних пам'яток в Західному Поділлі // Матеріали III-ї Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський, 1970. С. 152-154.

²Савич В. Пізньопалеолітичне населення Південно-Західної Волині. Київ, 1975. С. 111, 124.

³Ситник А. Палеолит Приднестровской Подолии // Каменный век: памятники, методика, проблемы. Киев, 1989. С. 87.

пам'ятки увійшли в усі зведені каталоги з палеоліту колишнього СРСР та України.⁴

Стоянка Малашівці III знаходиться в ур. Загорода. Стала відомою з 1980 р. завдяки підйомним колекціям З. Деця. Ним же, ще у 1966 р. виявлене місцезнаходження в ур. Замчисько, а у 1971 р. – в ур. Жолоби (відповідно Малашівці IV і V). Ще дві пам'ятки були зафіксовані З. Децем у 1982 р. (ур. Горби) і 1981 р. (між Ставками) – відповідно пункти VI і VII⁵ (Нумерація пам'яток римськими цифрами була запропонована нами у 1989 р. Невідповідність у послідовності номерів і років відкриття пояснюється тією обставиною, що матеріали З. Деця були “відкриті” нами у фондосховищах музею в середині 1980-х рр. у тому порядку, у якому вони нумеровані.)

У 1987 р. Тернопільською палеолітичною експедицією під керівництвом автора у “Ставках” (Малашівці I) були здійснені розвідкові дослідження. Виявилось, що у цьому мікрорайоні знаходиться ще кілька палеолітичних пам'яток, не пов'язаних між собою ні хронологічно, ні генетично. На деяких пам'ятках закладено розвідкові шурфи, але культурного шару не виявлено.

Геоморфологічна ситуація. Усі сім палеолітичних об'єктів (думаю, що їх насправді набагато більше) в околицях Малашівців знаходяться на мисоподібному вододільному плато між р. Серет і його лівосторонньою притокою Ігрою, що прорізає корінні неогенові відклади значно потужнішого утворення плато – Серето-Гнізненського вододілу. “У сучасному рельєфі це високо підняте, сильно розчленоване плато”.⁶ У морфоструктурному аспекті підобласть належить до північно-східної частини Західно-Подільського плато, у морфоскульптурному – до Тернопільської структурно-пластової рівнини, що з заходу обмежена Подільською горбистою грядою, а зі сходу – Товтровим рифовим пасмом.⁷ Власне, з ізольованими пагорбами останнього пов'язано кілька важливих пам'яток палеоліту Поділля. Із малашівецького куща місцезнаходжень стоянка II в ур. Могила (Рис. 1) приурочена до скельних порід Товтровою пасма. Ще порівняно недавно тут височіли оголені скелі, у яких знаходились окремі гроти і навіси – ідеальні місця для поселення палеолітичних людей. Пізніше тут почали добувати камінь, утворився великий кар'єр, що знищив залишки

⁴ Черныш А. Палеолит и мезолит Приднестровья. Москва, 1973. С. 61; Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку. Київ, 1981. С. 815; Береговая Н. Палеолитические местонахождения СССР. Ленинград, 1984. С. 116.

⁵ Ситник А. Палеолит... С. 87-88.

⁶ Свинко Й. Геоморфологія // Природа Тернопільської області. Київ, 1979. С. 43.

⁷ Там само. С. 44, 56.

первісної стоянки. Сьогодні тут міститься Тернопільське сміттєзвалище. Урочище Могила – найвища точка вододілу (абсолютна висота – 387 м), з якої відкривається широка панорама навколишніх долин і лук. У стародавні часи ця місцевість була зручною височиною для вистеження стад промислових тварин.

П'ять пам'яток знаходяться на різних мисоподібних ділянках порівняно широкої і глибокої балки “Ставки” (Рис. 1) на лівобережжі Серету, між селами Малашівці та Іванківці. Балка є типовим водно-ерозійним утворенням, що сформувалось на корінних верхньокрейдових відкладах під дією стічних поверхневих та локальних виходів підземних вод.⁸ Колись тут постійно знаходились мочариська і невеликі озерця (тому і назва “Ставки”). У 1970-х роках проведено меліорацію балки, внаслідок чого був порушений природний екологічний баланс, а разом знищено кілька важливих палеолітичних об'єктів (наприклад, в ур. Жолоби).

Такі балки у західноподільському регіоні є переважно видовженими, широкоорукавними, з чергуванням похилих і крутих бортів. У верхів'ї вони мають розгалужену сітку вибалків і рівчаків. Найвиположеніші ділянки мисоподібних “язиків” тяжіють до головного русла балки; з ними пов'язуються найбагатші місцезнаходження палеоліту. Окремі кремені палеолітенеолітичного вигляду розсіяні по усій донині “Ставків”.

Одна із стоянок в ур. Загорода (Рис. 1) міститься на випуклому прихилку лівого берега Серету. Матеріали зафіксовані у верхній частині доволі крутого борта широкої заплави ріки, звідки бере початок рукотворне Горішньоівачівське озеро.

Проблеми стратиграфії пам'яток і умов залягання культурних решток. Пам'ятки малашівецького осередку належать до археологічних об'єктів із зруйнованими (чи перевідкладеними) культурними горизонтами. Вони представлені матеріалами головним чином кам'яного виробничого комплексу, зрідка – поодинокими фауністичними залишками.

Стоянка Малашівці II в ур. Могила знаходилась, як уже було зазначено, на поверхні Товтрового останця (можливо, під навісом?). Крем'яні та остеологічні рештки були прикриті незначним шаром верхньоплейстоценових лесів у верхній частині пагорба і більш потужним пластом верхньочетвертинних відкладів, включаючи і горизонти викопних ґрунтів, у присхилових ділянках плато. Ще у 1981 р. в кар'єрі урочища Могила ми спостерігали такі геологічні умови нашарувань: сучасний гумусний горизонт – 0,3 м; горизонт В сучасного ґрунту – 0,4 м; елювіально порушений

⁸ Свинко Й. Геологічна будова та корисні копалини // Природа Тернопільської області. Київ, 1979. С. 14, 15.

шар верхньоплейстоценових лесів, насичений уламками і валунами карбонатних порід (він же вміщує окремі культурні залишки палеолітичного віку) – 0,7-1,5 м. Нижче проглядались щебінь, дресва, валуни корінних неогенових вапняків.

Оскільки пам'ятка (пам'ятки ?) приурочена до скельної вершини пагорба, що височів майже в центрі вододільного плато, то є перспективи стаціонарного дослідження стоянки (стоянок ?) у різних ділянках цієї палеоекологічної ніші. Сучасний кар'єр охопив лише центральну частину останця, але периферія стійбищ, можливо, залишається інсигною. Тим більше, як показав морфолого-типологічний аналіз кам'яного інвентаря, стоянка є багатошаровою, включаючи матеріали муст'єрського віку.

Група стоянок в ур. Ставки (Рис. 1) міститься на мисоподібних ділянках стародавньої балки. Матеріали знайдені переважно на поверхні орного чорноземного поля. Іноді вони нараховують досить чисельні колекції крем'яних виробів. З метою пошуку культурних горизонтів пам'яток у 1987 р. нами було закладено кілька шурфів на стоянці Малашівці I в ур. Ставки (Рис. 1:1,2). Три шурфи розмірами 1 x 3 м знаходились у пунктах 1 і 2, а також між ними посередині (на Рис. 1 – позначено хрестиками). Прокопано на глибину приблизно до 1,7 м. Стратиграфія у всіх шурфах однакова; різниця лише в потужності нашарувань. Сучасний ґрунт, враховуючи і підгоризонт В, на привершинній ділянці має інтенсивність до 0,5-0,7 м, на схилах – до 1,0 м. Нижче йдуть типові однорідні карбонатизовані верхньоплейстоценові леси, що не вміщують ніяких культурних решток.

Яким же чином палеолітичні кремені, що мають залягати за своєю генетичною природою у плейстоценових (у цьому випадку лесових) відкладах, потрапили на поверхню сучасного чорнозему? Питання дуже складне, оскільки не знайшовши відповіді, ми не маємо “наукового права” датувати ці колекції палеолітичним віком. Як гіпотетичний варіант, може бути запропонована версія зміщення (природного транспортування) кременів з гребня плато, де місцями оголюються сутлинки, на похилі мисоподібні ділянки вибалків. Але в такому випадку матеріали повинні бути рівномірно розсіяними по усій трасі проходження, а не сконцентрованими частково у пункті 1 і більшою мірою у пункті 2. Очевидно, все-таки, на відріжку схилу (до 150 м протяжністю) трапляються локалізовані ділянки, на яких плейстоценові відклади, що вміщують культурні рештки, підступають до рівня глибини сучасної оранки, завдяки чому окремі вироби і “виходять” на денну поверхню поля. Такі матеріали мусять належати до фінальнопалеолітичного часу. Як же тоді пояснити знахідки муст'єрського періоду в ур. Ставки?

Безсумнівним залишається факт необхідності нових комплексних польових досліджень у цьому мікрорайоні, що може дати чітку відповідь на багато запитань про умови залягання палеолітичних об'єктів не лише в балці Ставки, але й на суміжних чи віддалених територіях.

Сировина. Усі без винятку вироби малашівецьких пунктів палеоліту належать до сировинного продукту туронського кременю, що залягає конкреційними прошарками у верхньокрейдових відкладах природних відслонень долини р. Серет. Власне, лише у розмитих долинах верхніх течій Серету, Стрипи, Коропця простежуються відклади туронського ярусу, основною і характерною ознакою якого є “присутність у його складі декількох горизонтів конкрецій чорного і сірого кременю”.⁹ На розломі сировина темно-сіра, димчаста, до бузкового відтінку, на просвітлення у тонких лусках – світло-сіра, мутна. Інколи трапляються конкреції смугастого типу (“пасясті” – за польською термінологією) і кремені шоколадно-медового забарвлення. Останні два різновиди властиві більше для території Волині і Полісся.

За формою найбільш розповсюдженими були жовна округлої чи близької до неї видовжено-пальчастої, рогульчастої, гілкоподібної конструкції. Сферична поверхня багатьох конкрецій кременю нерідко має різноманітні “нарости”, включення, природні тріщини і випадкові негативи природнього розшарування, лунки вивітрення та ін.

Розміри сировинного напівфабрикату, враховуючи залишковий продукт у вигляді пренуклеусів (“облупнів”), первинних відщепів тощо коливаються переважно в межах 12–17 см, хоч інколи знаходимо заготовки і ядрища параметрами 20 см і більше.

Найближчі виходи “промислового палеолітичного” кременю зафіксовані нами безпосередньо у днищі балки “Ставки”, де джерельні води промили рівчаки, у стінках яких відслонюються верхньокрейдові вапняки. Таким чином, сировина була в достатку, можна сказати – “під рукою”, що створювало умови неекономного її використання, з перевагою у виробничих комплексах численних відходів розщеплення, бракованих і напів-оформлених знярьд.

Фізичний стан крем'яних артефактів. Майже кожен антропогенно розщеплений крем'яний виріб має на своїй поверхні патину різного рівня інтенсивності. В окремих колекціях чітко виділяються білопатиновані і блакитні комплекси. Загалом, переважають сильнопатиновані артефакти (фарфоровий відтінок), що свідчить про повторно перевідкладений характер матеріалів, які довгий час знаходились на поверхні, під сонцем,

⁹ Свинко Й. Геологічна будова ... С. 18.

дощем, снігом. Про це ж вказують окремі сліди підлощення (люстражу), вивітрення і численних механічних пошкоджень, здебільшого стародавніх.

Фауна. У колекції Малашівців II знаходяться кілька уламків зубів мамонта. На поверхні поля Загорода (Малашівці III) знайдено два зуби первісного коня. Фрагмент великої трубчастої кістки (мамонт ?) викопної тварини зафіксовано на місцезнаходженні Малашівці I. Ці остеологічні рештки, особливо мамонта, безсумнівно свідчать про плейстоценовий вік зібраних на поверхні колекцій.

ПАМ'ЯТКИ. ТЕХНІКО-ТИПОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ІНВЕНТАРЯ

МАЛАШІВЦІ I (ур. Ставки) (Рис. 1).

Мустьєрський комплекс. У загальній колекції пізньопалеолітичних виробів (більше 1 тис. екз.) трапляються окремі мустьєрські знахідки. Вони вкриті товстою кіркою жовтуватої патини із слідами вивітрення та люстражу. Виділяються кілька пластин і відщепів, один з яких – типовий леваллуазький (фрагментований) відщеп з фасетованою ударною площадкою типу “шапо” (Рис. 2-8), інші – леваллуазькі заготовки радіального і паралельного огранення з підправленими площадками (Рис. 2-6,7; Рис. 3-2,3). Походження і локалізація на поверхні цих предметів не виявлені.

Пізньопалеолітичний слабкопатинований комплекс. Характерною рисою сировинних заготовок цього комплексу є товста вапнякова кірка, що вкриває неживлені поверхні нуклеусів і сколів. Місцями вона сягає товщини 0,8 см. Усі вироби вкриті патиною незначної інтенсивності — від блакитного до темно-синього відтінку.

Загальна колекція складається з 638 виробів: пренуклеуси – 2 екз., нуклеуси – 19 екз., нуклеоподібні уламки – 19, знаряддя праці – 43 екз., пластини – 183 екз., відщепи – 202 екз., скалки, луски, фасетки – 107 екз., природні заготовки – 63 екз. Пренуклеуси представлені підовальними конкреціями з одним широким зняттям. Нуклеуси підрозділяються на групи протопризматичних (7 екз.) і призматичних (12 екз.). Перша група в подальшому розчленовується на поздовжні (односторонні одноплощадкові) і біпоздовжні (односторонні двохплощадкові ядрища. В усіх фіксуються однегативні скісні ударні площини. Друга група (призматичних) нуклеусів поділяється на поздовжні (8 екз.), торцеві (2 екз.), пірамідальні (1 екз.), біпоздовжньо-перпендикулярні (1 екз.) типи.

Серед пластинчастих заготовок панівне місце займають типові пластини з паралельним ограненням спинок – 158 екз. (86,3 % від усіх пластин). Із загальної кількості визначених ударних площадок пластин (116 екз.) найбільше розповсюдження мали пласкі поверхні – 83 екз.

(72,3 %). Досить часто зустрічаються мікроплощинки – 19,7 %, що свідчить про широке застосування техніки “посередника”. Разом із призматичними нуклеусами пластинчасті заготовки демонструють процвітанню паралельного призматичного методу первинного розщеплення.

Вироби з вторинною обробкою представлені: одним вістряем, скребками – 5 екз., різцями – 5 екз., скреблами – 4 екз., зубчастими виробами – 6 екз., одним “раклетом”, скреблами-ножами – 7 екз., скобелями – 6 екз., стамесками – 4 екз., знаряддями для рубання – 1 екз., одним нуклеподібним “скребком”, одним відбійником і одним комбінованим знаряддям стамески-скобеля.

Заслужують на увагу окремі скребки та різці — провідні типи верхньопалеолітичного інструментарію. Із 5-ти скребків “лише 2 екз. є типовими, сформованими на пластинчастій і відщепній заготовках. Інші вироби мають нерегулярну обробку робочої дуги і віднесені до цього класу знарядь умовно.

Різці поділяються на типи серединних – 2 екз., косокутніх – 1 екз., підпрямокутніх – 2 екз. Обидва серединні різці належать до фасеткових звичайних гострокутніх. Косокутній екземпляр виготовлений способом відбиття проксимального кінця пластини і одним сильним різцевим сколом. Підпрямокутні різці класифікуються як відсічно-фасеткові звичайні (фрагментовані).

Інші знаряддя менш виразні, морфологічно нестійкі.

Пізньопалеолітичний сильнопатинований комплекс. Загальна колекція складається із більше ніж 200 екз. кременів. Серед них вироби, що мають більше 7 см у поперечнику, нараховують 82 екз., вироби розмірами 4-7 см – 66 екз. і дрібні сколи (менше 4 см) – всього 11 екз. Як бачимо, склад колекції за розмірами яскраво свідчить про вибіркового, відсортованого (і природньо, і антропогенно) характер матеріалів, що пояснюється, очевидно горизонтальним зміщенням великих виробів і повною втратою дрібних відходів первинного розщеплення (змиті у русло ріки).

Комплекс поділяється на такі категорії: нуклеуси – 13 екз., знаряддя – 13 екз., пластини – 89 екз., відщепи – 54 екз., природні та нуклеподібні уламки – 37 екз. За пропорціями сколів вкорочені вироби (довжина менша за ширину) нараховують тільки 5 %, в той час як видовжені – 64,2 %. Сильновидовжені пластини (довжина більша за ширину у 3–4 рази) також представлені значним числом – 27 екз. (20,7 %). Ці та інші факти наглядно свідчать про розвинуту пластинчасту індустрію.

Нуклеуси поділяються на протопризматичні – 4 екз. і власне призматичні – 9 екз. Перші ядрища мають пласкі робочі поверхні: одноплощинкові,

овальних і чотирикутних обрисів. Відбивні площини пласкі, скісні до типової сторони (Рис. 4-3). Один з них – класичний біпоздовжній, з ребристою зворотною поверхнею (Рис. 4-2).

Із призматичних форм 4 ядрища – біпоздовжні, видовжені, з дуже скошеними пласкими відбивними площадками, що нагадують мезолітичні човникоподібні зразки (Рис. 4-1,8). Трапляються також типові одноплощадкові, однобічні нуклеуси (Рис. 4-7), поздовжньо-двобічні, клиноподібні, пірамідальні, торцеві ядрища. Таким чином, морфологія і типологія нуклеусів також вказує на достатньо розвинуту техніку паралельного розщеплення, що була націлена на продукування якісних видовжених заготовок.

У колекції представлені такі знаряддя: скребки – 3 екз., різці – 6 екз., пластини та відщепи з ретушю – 4 екз. Переважають різці – характерні серединні на пластинах (Рис. 4-5,12,14), кутові (Рис. 4-6,9) і бокові (Рис. 4-10). Два різці (Рис. 4-5,6) мають на бокових поздовжніх краях серію ретушованих виїмок і зубчиків.

Цікаво, що торець обламаної пластини-заготовки для різця (Рис. 4-5) був спеціально підправлений дрібними фасетками (акомодаційний елемент?).

Серед скребоків тільки один екземпляр є типовим, виготовленим на паралельній трьохскатній пластині (Рис. 4-11). Інші два належать до термінально-скісних (Рис. 4-13) і кінцевих ввігнутих (Рис. 4-4) типів.

Білопатинований комплекс Малашівців I за всіма метрико-морфологічно-типологічними показниками ядрищ, знарядь і заготовок виглядає гомогенною, хоч і частково відсортованою колекцією розвинутої пластинчастої індустрії завершального періоду верхнього палеоліту.

МАЛАШІВЦІ II (ур. Могила) (Рис. 1).

Мустьєрський комплекс. Складається із 28 виробів. Від інших кременів у колекції вони відрізняються інтенсивнішою (фарфорового відтінку із жовтими плямами залістистих окислів) патиною, вивітненням, незначним обкатуванням і люстражем.

Можна виділити один нуклеус, уламок пластини, 5 леваллуазьких відщепів, 9 просто відщепів і 12 знарядь праці (у збірку мустьє увійшли тільки безсумнівні, на наш погляд, матеріали).

Нуклеус виразно леваллуазький, черепахоподібний. Він має підчотирикутні обриси, підправлену тилову поверхню з невеличкою ділянкою жовтої кірки в центрі. Відбивні площадки фасетовані і дрібносклоті, розміщені по периметру ядрища (Рис. 2-1). Леваллуазькі відщепи мають у більшості випадків радіальне огранення і фасетовані відбивні площадки. Їх середні розміри: 6,8 x 5,0 x 1,3 см. Знаряддя праці репрезентовані

скреблами-ножами (6 екз.), скобелями (4 екз.), двома комбінованими інструментами – скреблом і зубчастим знаряддям. Робочі краї скребел-ножів оформлені дрібною крайовою підпаралельною ретушшю, іноді подібною до зубчастої. Робочі елементи поздовжньо-прямі і поздовжньо-випуклі (Рис. 2-2,4,5). Зубчасте знаряддя являє собою леваллуазький повторний відщеп з виїмкою на термінальному кінці і ретушованим поздовжнім краєм у вигляді скребла. Тилова сторона заготовки оброблена сколами підтески і зубчастою ретушшю.

Ударна площадка випукла і дуже ретельно фасетована, що наводить на думку про використання її як скребка (?) (Рис. 2-3).

Скребло оформлене на масивному відщепі із спеціально фрагментованою базальною частиною. Нижня сторона заготовки оброблена підпаралельною ретушшю і сколами потоншення з вентрального боку. Ближче до термінального краю ретуш перенесена на лицеву сторону. Гострокутні дистальні кінці відщепи переоформлені у дзьобоподібні вістря за рахунок клетонських анкошів і ретуші, а випуклі поздовжні сторони мають вигляд альтернативних ділянок скребел (Рис. 3-4).

Загалом, комплекс виглядає леваллуазьким, непластинчастим, фасетованим, без двобічної виробів.

Пізньопалеолітичний слабкоплатинований комплекс. Матеріали зібрані З. Децем у 1963–1979 рр. Усі вони були перевідкладені кар'єрними роботами, але первісно походять із стратиграфічно непорушених культурних горизонтів. Колекція крем'яних виробів складається із пренуклеусів – 2 екз., нуклеусів – 4 екз., нуклеоподібних уламків – 9 екз., природних уламків – 3 екз., пластин – 55 екз., відщепів – 118 екз., скалок – 9 екз., знарядь праці – 34 екз.

За параметрами кількісно переважають предмети середні (4-7 см в поперечнику) – 90 екз., але досить багато і великих (більше 7 см) – 63 екз. Дрібні вироби – 40 екз. Такий розклад пояснюється, очевидно, тим фактом, що З. Дець як неспеціаліст майже не звертав уваги на дрібні скалки та луски. За пропорціями біля половини відщепів належить до вкорочених сколів (42 із 93 екз.). Пластини – слабовидовжені. Серед знарядь трапляються як видовжені, так і вкорочені заготовки. Індекс вузького фасетажу – 12,3; широкого – 35,9. Індустрія виглядає середньопластинчастою, частково фасетованою, із значним вмістом вкорочених сколів.

Нуклеуси різні за формою, типологією і мірою утилізації. Ефектним зразком є велике ядрище двобічно-дископодібної форми, більше 17 см в діаметрі (Рис. 9). Представлені також біпоздовжній, біпоздовжньо-поперечний і торцевий клиноподібний нуклеуси.

Знаряддя праці складають значний відсоток до загальної кількості всього комплексу. Визначені: фрагмент двобічного наконечника (?), 4 скребки, 5 різців, 5 скребел, 7 зубчастих виробів, 11 ножеподібних інструментів і 2 скобелі. Загалом, пізньопалеолітичні типи знарядь (скребки і різці) мають невиразний характер. Вони атипові за формою і підправкою робочих елементів. Більш показовими є скребла і ножеподібні вироби на масивних відщепках, часто постлеваллуазького вигляду. Складається враження, що комплекс належить до ранніх, перехідних від мустьє до верхнього палеоліту індустрій. Він досить своєрідний, що вимагає окремого деталізованого аналізу і публікації.

Пізньопалеолітичний сильнопатинований комплекс. У колекції можна виділити: нуклеуси – 3 екз., відщепи – 43 екз., пластини – 45 екз., мікропластинки – 3 екз., знаряддя – 16 екз. Серед заготовок переважають вироби великих розмірів, хоч серед знарядь більше сколів середніх параметрів, що пояснюється, мабуть, фрагментацією пластин при виготовленні різців та скребків.

Нуклеуси призматичні одноплощинкові, однобічні. Площинки пласкі, нахилені до тилової сторони. У списку знарядь кількісно переважають різнотипні фасеткові різці на пластинах (серединні – 3 екз., косокутні – 1 екз., бокові пласкі – 1 екз. Скребки: термінально-випуклий, термінально-прямий торцевий, термінально-скісний. Інші знаряддя можна умовно вважати пластинами і відщепами з ретушшю (у більшості – локалізованою у різних частинах поздовжніх країв заготовок).

Комплекс виглядає розвинуто пластинчастим (індекс пластин – 44,8 %), з типовим верхньопалеолітичним інструментарієм, що дозволяє у хронологічному аспекті віднести його до другої половини пізньопалеолітичного періоду.

МАЛАШВІЦІ ІІІ (ур. Загорода) (Рис. 1).

Мустьєрські вироби. У загальній пізньопалеолітичній колекції виділяються три предмети, що можуть належати до середнього палеоліту (жовто-біла патина, люстраж, вивітрення). Найперш – це підтрикутний гостроконечник, оформлений на первинному відщепі з пласкою тупою ударною площадкою. Гострий проколюючий кінець виготовлено на бічній стороні, перпендикулярно вісі сколювання (заготовка належала до сильно вкорочених відщепів). Сколи оформлення і паралельна ретуш займають 1/2 частини кіркового покриття спинки виробу. Знаряддя подібне до типових мустьєрських гостроконечників (Рис. 5-4).

Інший виріб – зубчато-виїмчасте знаряддя на леваллуазькій пластині (Рис. 2-9). Його лівий поздовжній край має дві альтернативно розміщені

скобелеподібні виїмки, а термінальний край – скісну ділянку скребка (?). Третім предметом є леваллуазький відщеп з широкою двохгранною площадкою (Рис. 2-10). Комплекс муст'є, очевидно, мав розвинуті леваллуазькі риси, що притаманні більшості пам'яток середнього палеоліту Тернопільської групи.

Пізньопалеолітичний комплекс. Всього знайдено 224 кремені. З них: нуклеуси – 5 екз., нуклеподібні уламки – 6 екз., природні уламки – 4 екз., скалки – 11 екз., відщепи – 72 екз., пластини – 108 екз., знаряддя – 18 екз. Стан збереження виробів доволі добрий. Розломи і надщерблення мають, переважно, сучасне походження. Багато предметів зберегли гострі вістря і леза. Матеріали патиновані різною мірою інтенсивності. Спостерігається біла, блакитна і синя патина, що нерідко локалізується на різних площинах одного і того ж виробу. Є “плямисті” і “смугасті” патиновані сторони, біля 7 % кременів вкриті “іржавими” плямами залізистих окислів. На деяких речах помітні залізисті крупинки, що прикипіли до поверхні.

Характерною рисою індустрії є наявність значної частини (біля 20 %) сколів досить великих розмірів, в середньому: 10 x 6 x 2,5 см. У більшості випадків вони аморфні по контуру, масивні в центральній частині, з рельєфно виразним ударним бугорком і пласкою відбивною площадкою. І навпаки, дрібні сколи (особливо пластинчасті) мають правильні обриси, прямовісний профіль. Індекс пластин – 44,2; сильновидовжених пластин – 25,0; вкорочених відщепів – 6,0.

Всі 5 нуклеусів належать до спрацьованих ядрищ. Найбільш показовий нуклеус має прямокутний переріз в поперечнику і трикутний – по поздовжній лінії, пряму пласку ударну площадку і три робочих грані. Інші ядрища – однобічні, одноплощадкові, типові призматичні і біпоздовжні варіанти паралельної системи розщеплення. Цікавий нестандартний нуклеус сформовано на досить видовженій пластині із сильно потовщеною термінальною частиною. На її дистальному кінці виготовлено широку і нахилену площадку, з якої зроблено п'ять поздовжньо-паралельних знят'я (Рис. 5-1).

Пластинчасті заготовки у переважній більшості випадків (73,1 %) належать до яскравих паралельних пластин розвинутої призматичної індустрії. Ударні площини сколів на 80 % пласкі однегативні, мікроплощадки – 22,5 %. Серед відщепів майже половина виробів має на дорсальних сторонах різні ділянки кіркового покриття, що свідчить про утилізацію конкрецій кременю на місці стійбища.

У категорії знарядь праці представлені: скребки – 3 екз., різці – 8 екз., скреблоподібні вироби – 3 екз., ножеподібні знаряддя – 2 екз., один

скобель. Усі три скребки кінцеві, з помірно випуклим робочим корпусом; оформлені напівкрутою ретушшю. Два вироби є характерними пізньопалеолітичними скребками (Рис. 5-5,7). Третій атиповий. Він виготовлений на безсистемно-крайовій масивній пластині і має дещо скошений робочий край, оформлений кількома широкими фасетками (Рис. 5-8). Ніж з натуральним обушком (Рис. 5-2), скребло поздовжньо-випуклого типу (Рис. 5-3) і скобель на широкому поперечному краю відщепу (Рис. 5-6) також утворюють характерний ансамбль інструментів малашівецької пізньопалео-літичної групи пам'яток.

Яскраву збірку складають різці – провідний тип знарядь стоянки в ур. Загорода. П'ять з них – бокові фасеткові (4 – на пластинах, 1 – на паралельному відщепі). Три – серединні багатофасеткові (Рис. 6). Більшість різців виглядають архаїчно. Окремі екземпляри бокових (Рис. 6-4,6) різців знаходять аналоги у пам'ятках раннього періоду пізньопалеолітичної доби, що разом з іншими техніко-типологічними ознаками може свідчити про вік самої пам'ятки.

МАЛАШІВЦІ IV (ур. Замчисько) (Рис. 1).

У нижній частині мисоподібного крутого схилу між двома вибалками 3. Децем знайдено 36 кременів з різною патиною (не виключено, що колекція різночасова). Вони поділяються на один нуклеус, 5 нуклеподібних уламків, 8 відщепів, 16 пластин, 6 сколів-заготовок із слідами вторинної обробки (?). Нуклеус належить до різновиду біпоздовжньо-бокових із скісними пласкими площадками. Характер сколів (пластин і відщепів) також свідчить про панівне місце призматичного варіанту первісного розщеплення. Сліди вторинної обробки на окремих сколах викликають сумнів, оскільки колекція загалом сильно пошкоджена як стародавніми, так і сучасними надщербленнями.

МАЛАШІВЦІ V (ур. Жолоби) (Рис. 1).

Кремені були знайдені 3. Децем в ерозійних рівчаках і суглинистих породах схилу, у верхів'ї центрального вибалку "Ставків". Колись тут струменіли джерела. За переказами, в цьому місці поїли коней у дерев'яних жолобах (звідси і назва урочища). Меліоративними роботами рівчаки і джерела були засипані, поверхня вирівнена.

Підйомна колекція складається з 62 предметів, вкритих переважно біло-блакитною (молочною) патиною. Із загальної низки "випадають" п'ять виробів постлеваллуазького характеру.

Постлеваллуазькі сколи (Рис. 7). Питання про їх мустьєрський чи пізньопалеолітичний вік залишається відкритим до вияснення стратиграфічних умов залягання інвентаря.

Найяскравішим знаряддям цього типу є леваллуазька пластина біпоздовжнього типу розщеплення. Її розміри: 17,6 x 6,5 x 1,6 см. Термінальна частина заготовки розширена, заокруглена, з ледь випуклим поздовжнім лезом. Базальна частина звужена, що надає їй вигляду зручної рукоятки. Типологічно знаряддя можна визначити як ніж-сікач з ручкою. Робочий край частково підправлений двобічною крайовою ретушшю (Рис. 7-1).

Другий виріб – класична радіальна пластина типу леваллуа, видовжена, із заокругленими краями, розмірами: 16,2 x 5,7 x 2,3 см. По всьому периметру заготовки простежується дрібна крайова підретушовка (Рис. 7-2). Класифікується як біпоздовжньо-звивистий (дволезовий) ніж.

Інші три відщепи морфологічно менш виразні (Рис. 7-3-5), але на їх поздовжніх краях місцями також фіксується прикрайова ретуш і сліди застосування у трудових операціях, що вказує на функцію ножів. Два з них мають радіальне огранення спинок, один – підпаралельне. Їх середні розміри: 12 x 7 x 2 см. Відзначимо, що такі крупногабаритні пластинчасті леваллуазькі заготовки, що були, очевидно, відщеплені від гігантолітів (?), загалом нехарактерні для мустьє Волино-Поділля. Немає їх і в інвентарі пізньопалеолітичних пам'яток, за винятком, ймовірно, окремих заготовок нижнього (IV-го) шару Куличівки в Кременці. Вироби, за всіма ознаками, треба датувати перехідним періодом від мустьє до пізнього палеоліту.

Пізньопалеолітичний комплекс. Загальна збірка матеріалів розчленовується на розряди пренуклеусів – 1 екз., нуклеподібних відщепів – 2 екз., пластин – 37 екз., відщепів – 8 екз., знарядь – 7 екз. Пренуклеус (Рис. 8-1) являє собою овально-видовжений, підтрикутний у поперечному перерізі уламок конкреції кременю. Він демонструє початковий етап розщеплення у біпоздовжньому напрямку, зрізавши ребро/грань між двома природньо розколотими площинами заготовки. Третій бік уламка вкритий жовтою кіркою; по ньому нанесено серію легких моделюючих підпаралельних знят'їв і дрібну підретушовку двох поздовжніх ребер з метою подальшого паралельного розщеплення (призупиненого з невідомих нам причин). Ядрище показує саме в плані оформлення міжфасеткового ребра для призматичного розколювання. Два масивних нуклеподібних відщепи (Рис. 8-2) також вказують на домінування паралельної (призматичної) системи первинної обробки сировини.

Із звичайних знарядь представлені два кутові різці на пластинах (Рис. 8-4), пластини з ретушшю (Рис. 8-6, 8), ніжик з обушком-гранню (Рис. 8-5), скребок-ніж на масивній пластині з штучним обушком (Рис. 8-3).

Одна з пластин належить, ймовірно, до леваллуазького вторинного типу (Рис. 8-7) і датується середньопалеолітичним віком. Особливо рельєфно виділяється випукла багатогранна площадка. Предмет вкритий товстою кіркою білої патини, що також відрізняє його від інших матеріалів збірки.

МАЛАШІВЦІ VI (ур. Горби) (Рис. 1).

Тут зібрано 58 крем'яних виробів: нуклеус, нуклеподібний уламок, 32 пластини, 16 відщепів і 5 сколів із вторинною обробкою. Усі матеріали вкриті патиною різної інтенсивності; інколи патина різна на двох плоских сторонах одного і того ж предмета.

Нуклеус і заготовки за своїми морфо-метричними параметрами належать до паралельної (призматичної) техніки знять пластинчастих сколів максимально видовжених пропорцій. Знаряддя репрезентовані двома різцями серединного типу, виїмчастим знаряддям, відщепом і пластиною з ретушшю.

МАЛАШІВЦІ VII (ур. Між Ставками. Поверхня) (Рис. 1).

На поверхні цієї мисоподібної ділянки знайдено декілька крем'яних білопатинованих і без патини виробів з кременю. Серед них виділяється класичне мустьєрське скребло (Рис. 3-1). Знаряддя було передане до музею 3. Децем у 1966 р. Відомості про точне місце цієї знахідки відсутні.

Скребло виготовлене на паралельно-конвергентному двосхилому відщепі леваллуа із фасетованою відбивною площадкою. Поверхня спинки виробу вкрита легкою патиною сіро-блакитного відтінку, в той час як поверхня черевця — різкою білою патиною. Предмет досить великий: 12 x 6,3 x 1,8 см. Його лівий поздовжній край оформлений широкими пласкими зняттями, що заходять далеко на спинку, і паралельною напівкрутою ретушшю. Права сторона підправлена двома анкошами акомодативного призначення і дрібною зубчастою ретушшю. Можливе поліфункціональне використання знаряддя як скребка і ножа зубчастого.

ІНТЕРПРЕТАЦІЯ. КОРОТКІ ВИСНОВКИ.

Палеоекологічний аспект. Виявлені палеолітичні пам'ятки малашівецької групи за геоморфологічною позицією можна розділити на два варіанти.

Перший — **височинний** — представлений кількома стоянками (культурними горизонтами) в ур. Могила (Малашівці II). Вони містились у найвищій точці вододілу, біля скельних навісів Товтрового останця. Починаючи з другої половини середнього палеоліту тут періодично селились первісні мисливці, які полювали на стада промислових тварин — мамонтів, північних оленів, коней тощо. Височинна місцевість, скелясте

оточення, специфічна рослинність та інші фактори утворювали свого роду палеоекологічну нішу проживання людини.

Другий варіант – **низинний** – пов'язаний з рельєфом мисоподібних язиків, до яких у пізньоплейстоценовий час періодично підступали стічні води рік. Екологічну нішу цієї місцевості формували зручні, захищені від вітрів, виположені ділянки в долині балки, а також наявність підручної сировини у крем'яних конкреціях, багатство водоплавної фауни у мочариських широкої долини Серету, можливість полювання на стадних тварин в місцях їх водопою та ін.

Очевидно, ці два типи природного середовища стародавніх поселенців у районі простягання Товтрового пасма зумовлювали заселення їх людьми різної господарської спеціалізації, що впливало на характер традиційної (матеріальної і духовної) культури. З цієї точки зору матеріали малашівецьких місцезнаходжень викликають зрозумілий науковий інтерес.

Хронологічний аспект. На сьогоднішньому рівні дослідження пам'яток можна з повною впевненістю говорити про вік археологічних колекцій тільки в межах епохи, іноді з імовірним вектором у бік раннього чи пізнього періоду верхнього палеоліту. Відсутність “стратиграфічного залягання” матеріалів не дає можливості застосувати геологічні методи датування.

Доведеним фактом є присутність невеликих колекцій мустьєрських матеріалів, а також окремих комплексів першої і другої половини пізньопалеолітичного часу. Уже ці дані свідчать про тривале проживання людей, мабуть, їх генетичну спадковість і історично-поступальну лінію розвитку місцевих традиційних культур.

Генетичний та культурно-історичний аспекти. У Тернопільському палеолітичному регіоні (включаючи і малашівецький осередок) відкриті і частково вивчені опорні пам'ятки пізньоашельської, мустьєрської і верхньопалеолітичної доби. Оцінюючи мустьєрські колекції Малашівців I-III, можна із впевненістю стверджувати їх початково-леваллуазький відщепний різновид.¹⁰ Неподалік знаходились такі леваллуазькі комплекси стоянок мустьє, як Пронятин,¹¹ Тернопіль I,¹² Великий Глибочок I (шар IIIa), Ігровиця I (шар II), Долішній Івачів I (шар III). Усі вони мають одну і ту ж генетичну підоснову леваллуа, очевидно, у місцевих індустріях прото-

¹⁰ Ситник О. Шлях розвитку леваллуазьких індустрій в Україні // Археологический альманах. Донецьк, 1996. № 5. Ч. II. С. 77-79.

¹¹ Ситник О. Мустьєрська стоянка Пронятин поблизу Тернополя // Археологія. 1985. № 50; Ситник А. Мустьєрская стоянка Пронятин и ее место в палеолите Восточной Европы // Археологический альманах. Донецьк, 1994. № 3. С. 101-120.

¹² Ситник О. Леваллуазький комплекс Тернопільської стоянки (Тернопіль I) // Львівський історичний музей. Наукові записки. Львів, 1997. Вип. VI. Ч. I. С. 98-108.

леваллуа пізньоашельського часу (шар III Великого Глибочка I, Буглів V – розкоп I). Малашівецьке муст'є, безперечно, вписується в окреслене коло леваллуазьких комплексів Поділля і складає одну з його проміжних генетичних ланок.

Ранні пізньопалеолітичні комплекси слабопатинованих кременів Малашівців I-III можуть знаходити генетичні корені в індустріях шару II Великого Глибочка I,¹³ Пронятини II і більш віддаленої еталонної пізньопалеолітичної пам'ятки Ванжулів I (шар II).¹⁴ Ці пам'ятки однаковою мірою не пов'язані ні з подністровським верхнім палеолітом,¹⁵ ні з Куличівкою,¹⁶ ні з Липою I,¹⁷ хоч окремі риси первинного розщеплення і вторинної обробки простежуються в усіх комплексах.

Сильнопатиновані колекції другої половини верхнього палеоліту в межах Волино-Подільського басейну не мають прямих аналогів.

Досить оригінальною збіркою є постлеваллуазькі пластинчасті заготовки з ур. Жолоби (Малашівці V). Такі вироби могли бути відщепленими лише з великих нуклеусів типу гігантолів. Один з них виявлений у нижньому пізньопалеолітичному горизонті Куличівки.¹⁸ Дещо подібні “велетенські сколи леваллуа” зафіксовані у фінальному муст'єрському комплексі Ігровиці I (шар II). Попередньо такі матеріали можна датувати перехідним середньо-пізньопалеолітичним періодом.

Значення і перспективи. Навіть короткий узагальнений аналіз малашівецьких пам'яток вказує на їх велике наукове значення. Повноцінне дослідження цих об'єктів заповнить хронологічно-територіальну і культурно-генетичну лаку в історії найдавнішого періоду існування людства, дасть змогу розглянути західноукраїнську палеолітичну провінцію в контексті поселенських, міграційних, господарських, камнеобробних, мистецько-релігійних та інших традиційних культур Старого Світу.

¹³ Ситник О., Левчук М. Пізньопалеолітичний шар Великого Глибочка I // *Studia archaeologica*. Львів, 1993. № 1. С. 45-50.

¹⁴ Левчук М. Пізньопалеолітичний шар Ванжулова I // *Українська наука: минуле, сучасне, майбутнє*. Тернопіль, 1997. С. 72-83.

¹⁵ Черныш А. Поздний палеолит Среднего Приднестровья // *Палеолит Среднего Приднестровья*. Труды Комиссии по изучению четвертичного периода. Москва, 1959. Т. XV. С. 5-215.

¹⁶ Савич В. Підсумки досліджень пізньопалеолітичних поселень Куличівки у м. Кременці // *Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині*. Львів, 1995. Вип. 6. С. 22-31.

¹⁷ Савич В. Пізньопалеолітичне населення... С. 36-50.

¹⁸ Савич В. Поздний палеолит Волини // *Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (каменный век)*. Київ, 1987. С. 49.

Oleksandr SYTNYK

MALASHIVTSI GROUP OF PALEOLITHIC MONUMENTS

The article is dealing with Paleolithic monuments located near village Malashivtsi in Ternopil region. Detailed analysis is offered of the geo-morphological situation in this area as well as of the stratification layers and the disposition of artifacts. Large attention is paid to the analysis of inventory originated from Malashivtsi monuments.

Key words: Late Paleolithic, Mousterian complex, stratification layers.

Стаття надійшла до редколегії 12.05.2004

Прийнята до друку 03.09.2004

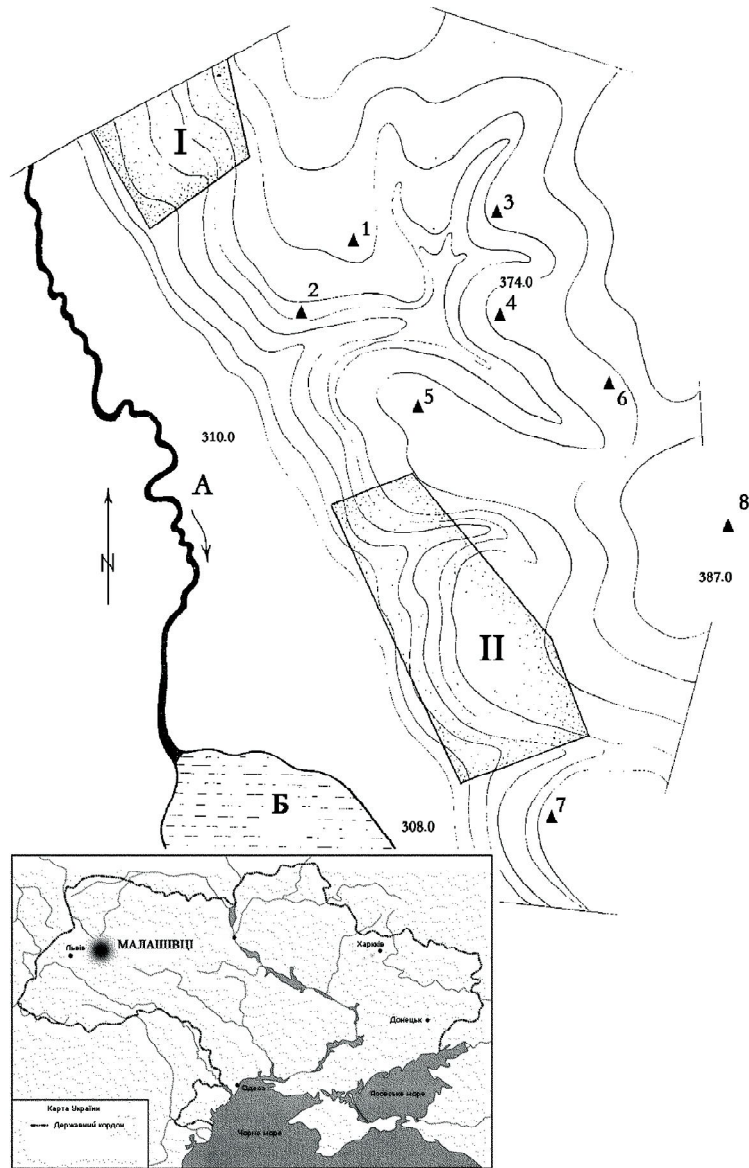

Рис. 1. Карта-схема розташування палеолітичних пам'яток в околицях с. Малашівці.

A – р. Серет; *B* – Горішньоівачівське озеро. *I* – с. Іванківці; *II* – с. Малашівці. 1, 2 – Малашівці I (ур. Ставки); 3 – Малашівці VII (ур. Між Ставками); 4 – Малашівці IV (ур. Замчисько); 5 – Малашівці VI (ур. Горби); 6 – Малашівці V (ур. Жолоби); 7 – Малашівці III (ур. Загорода); 8 – Малашівці II (ур. Могила).

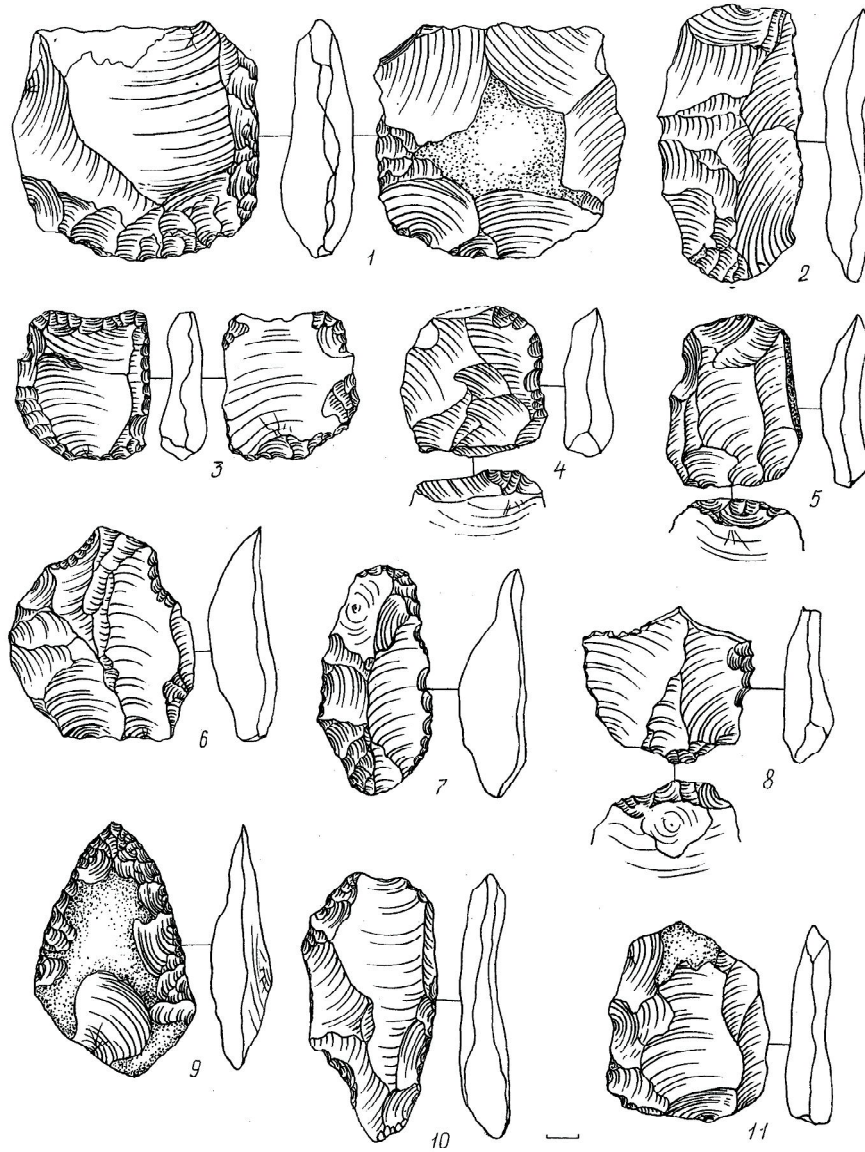

Рис. 2. Крем'яні вироби мустьєрського віку.
1-5 – Малашівці II; 6-8 – Малашівці I; 9, 10 – Малашівці III.

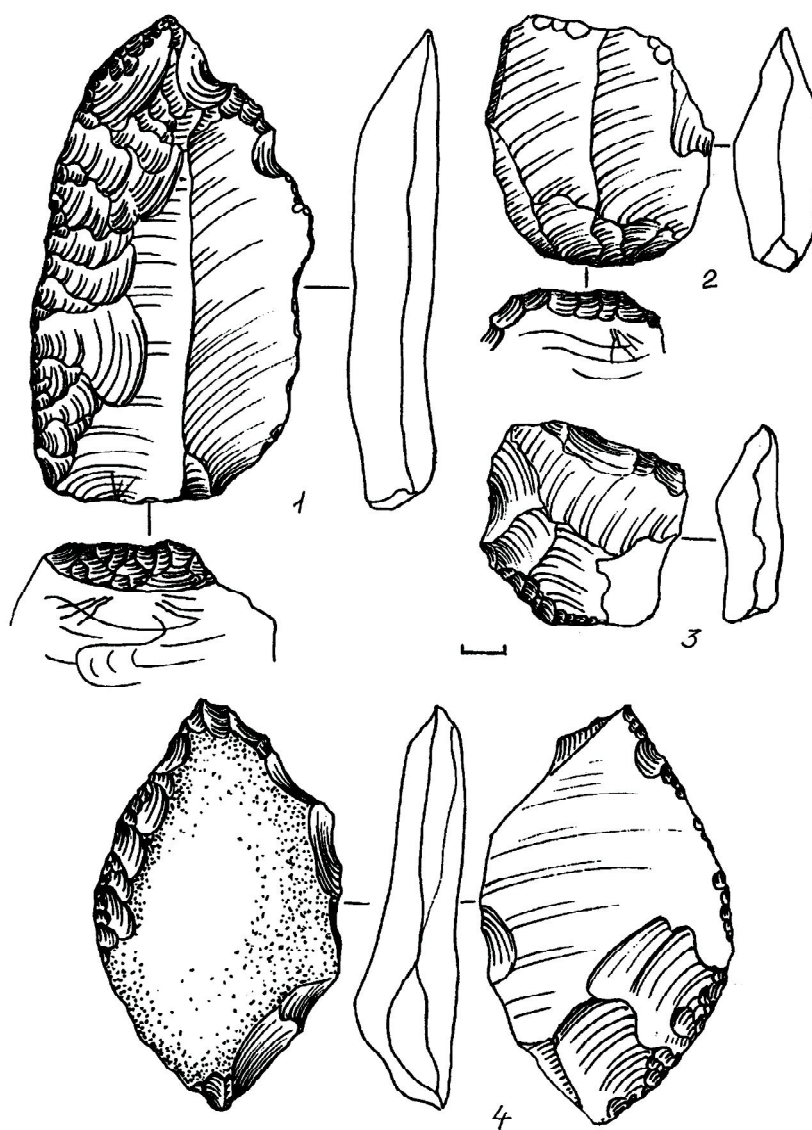

Рис. 3. Крем'яні вироби мустьєрського віку.
1 – Малашівці VII; 2, 3 – Малашівці I; 4 – Малашівці II.

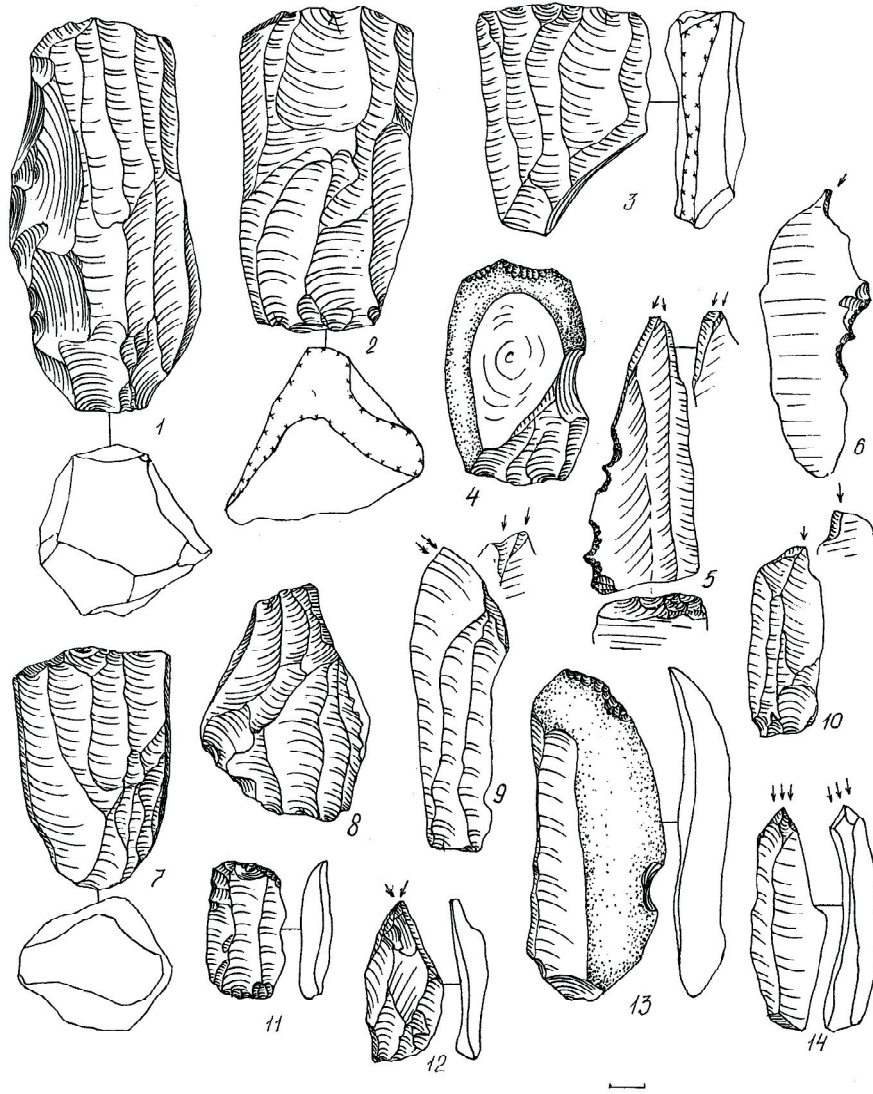

Рис. 4. Малашівці I. Пізній палеоліт.
Крем'яні вироби сильнопатинованого комплексу.

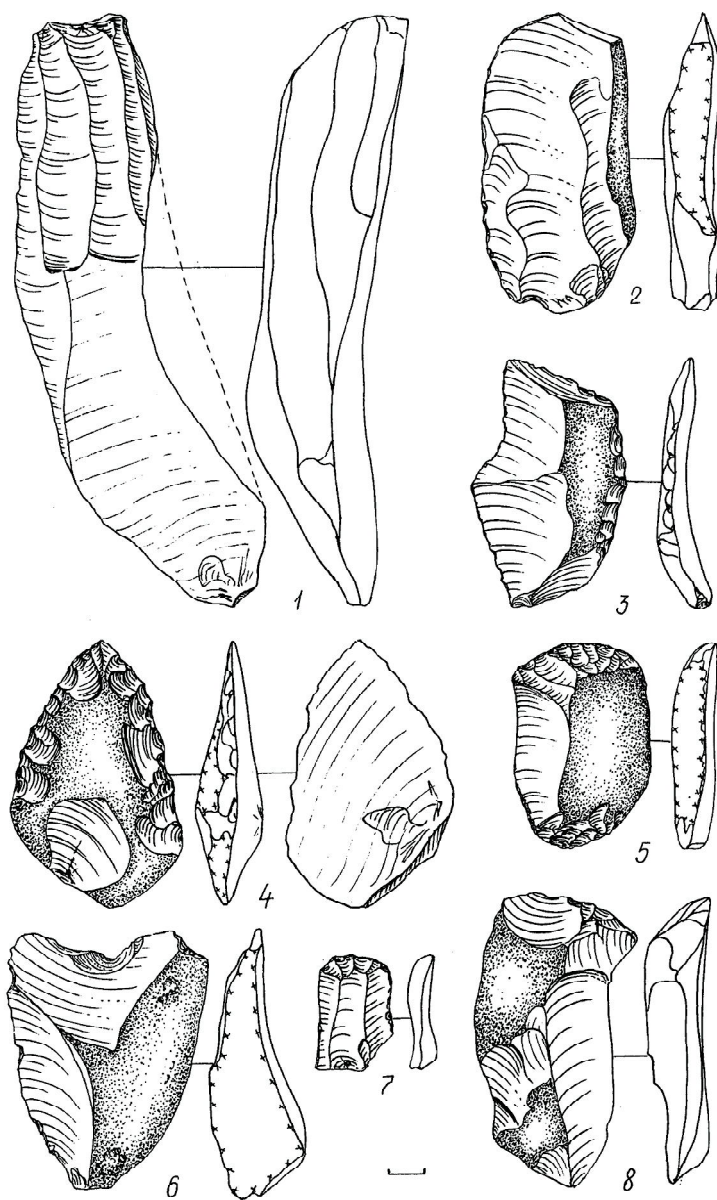

Рис. 5. Малашівці Ш. 4 – гостроконечник мустьєрського віку;
1–3, 5–8 – крем’яні вироби пізньопалеолітичного віку.

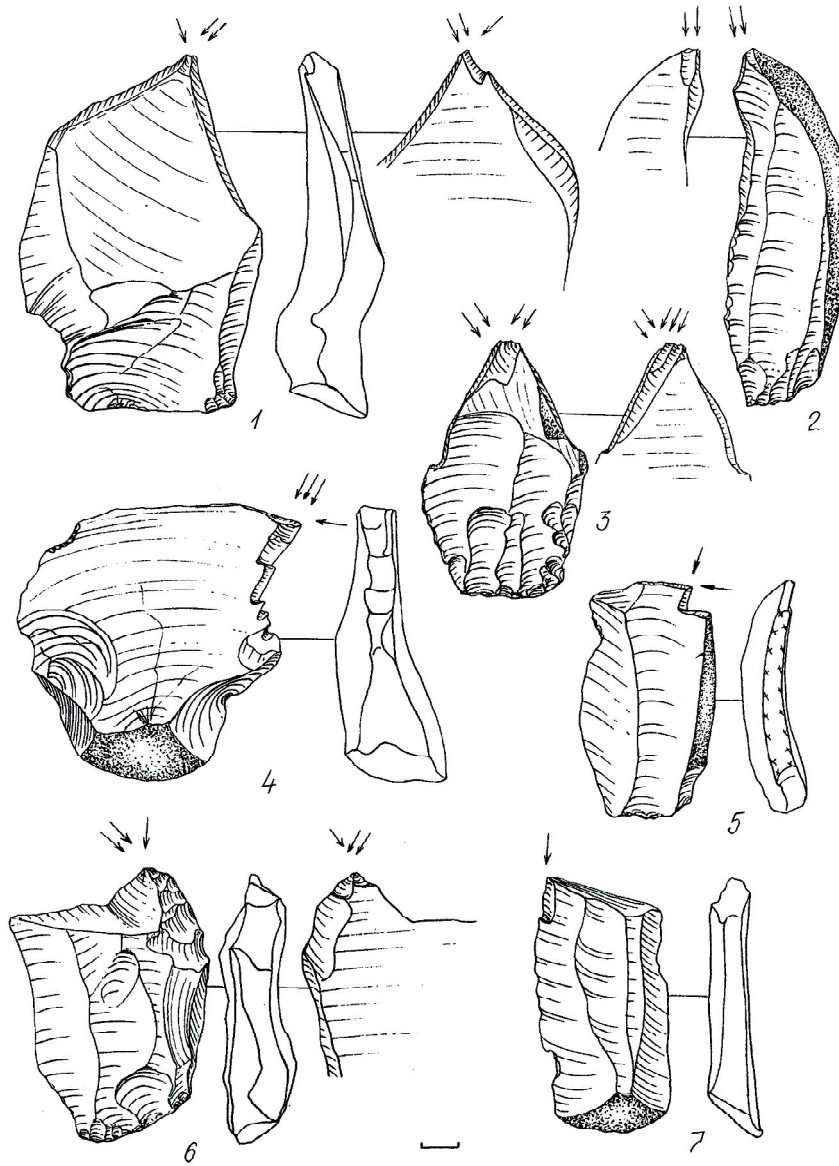

Рис. 6. Малашівці III. Пізній палеоліт. Різці.

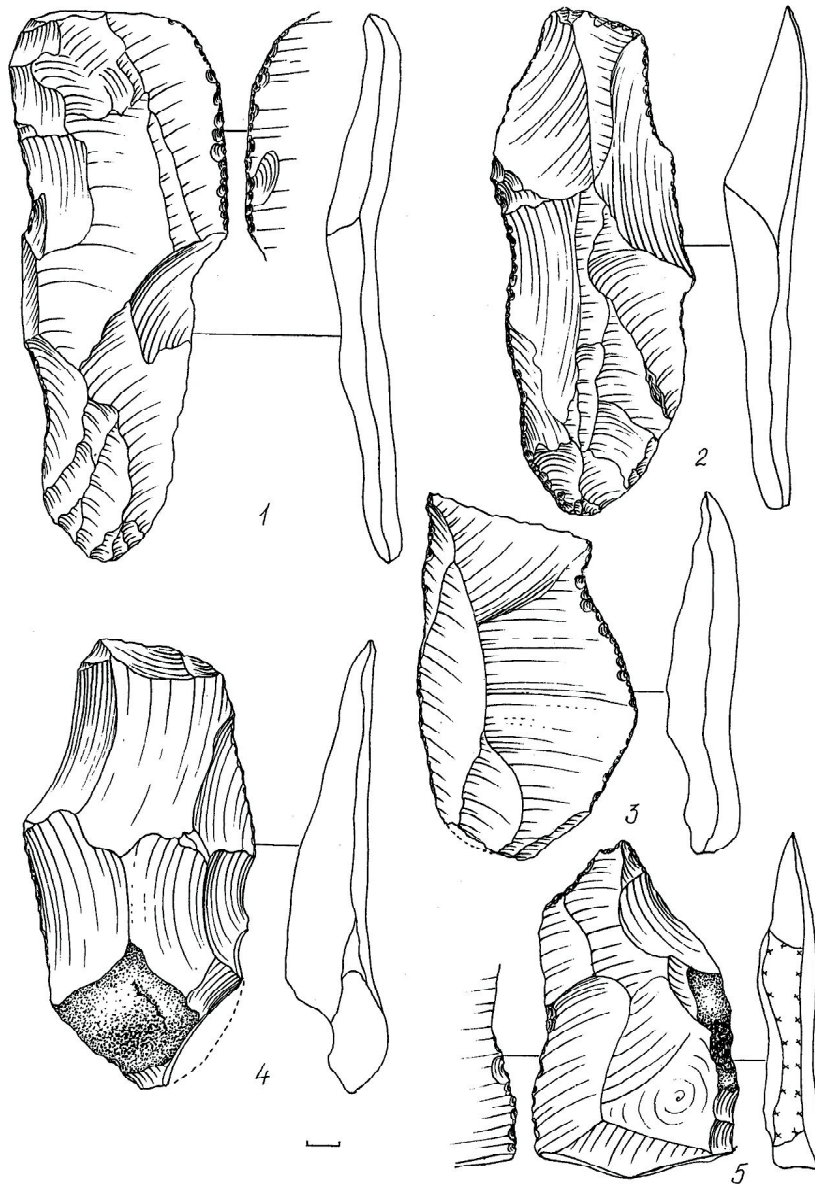

Рис. 7. Малашівці V. Постлеваллуазькі крем'яні заготовки.

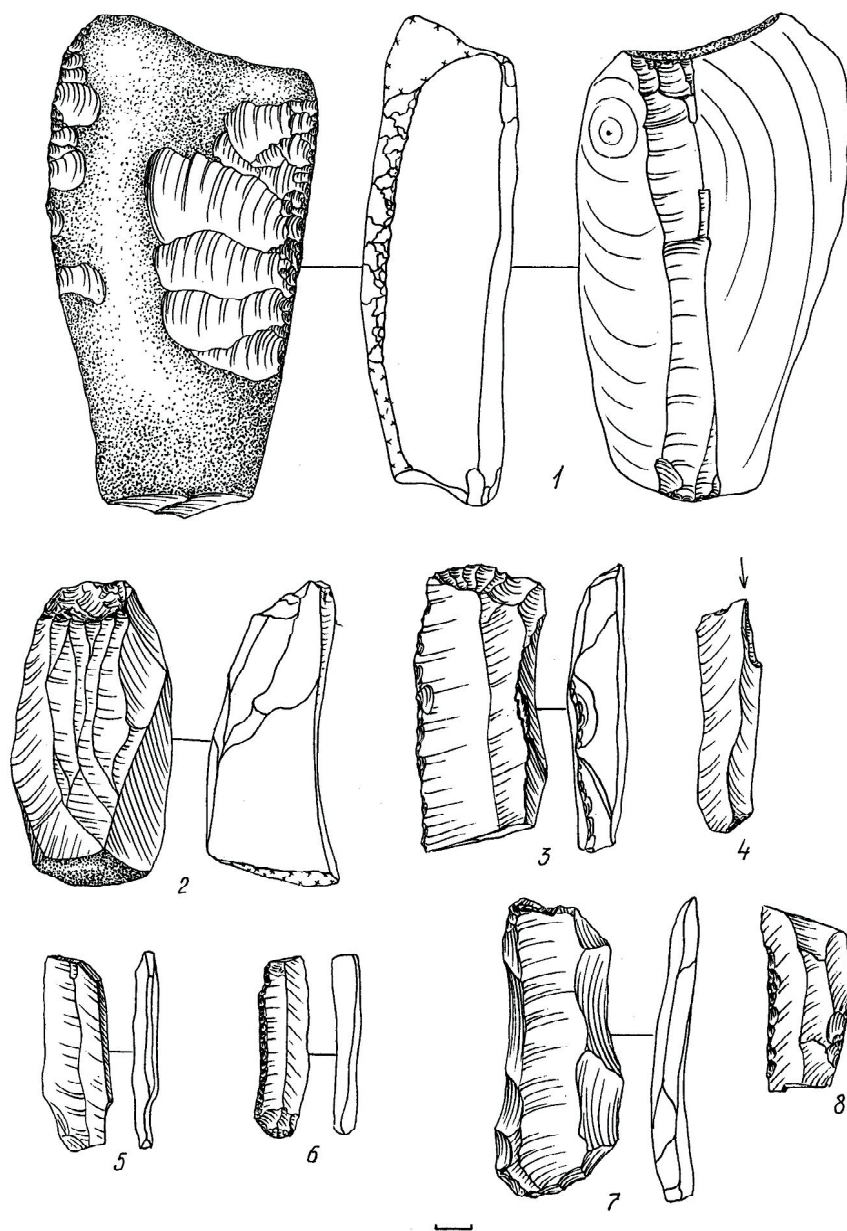

Рис. 8. Малашівці V. 7 – леваллуазька пластина мустьєрського віку;
1–6, 8 – крем'яні вироби пізньопалеолітичного віку.

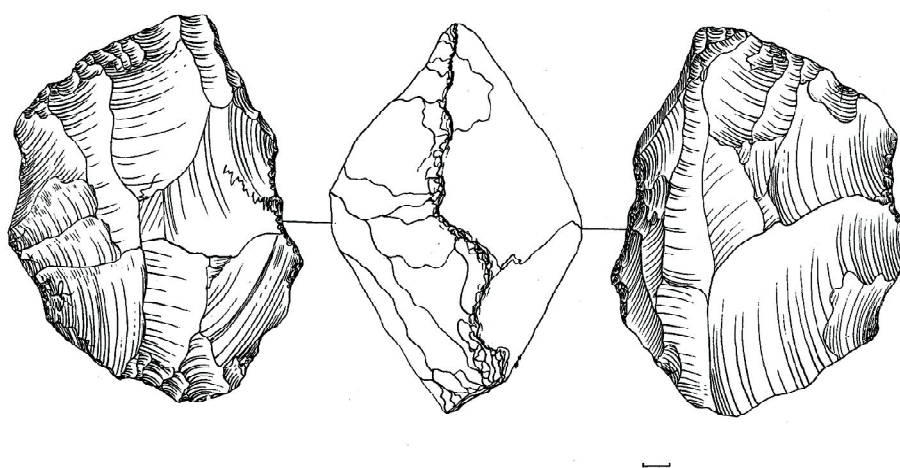

Рис. 9. Малашівці II.
Нуклеус початкової стадії розщеплення з оформленим “ребром”.